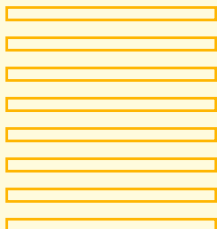

Petr Sgall

Jazyk, mluvení, psaní

Jazyk, mluvení, psaní

prof. PhDr. Petr Sgall, DrSc.

Recenzenti:

prof. PhDr. František Čermák, DrSc.

prof. PhDr. Jan Kořenský, DrSc.

K vydání připravily prof. PhDr. Eva Hajičová, DrSc.

a prof. PhDr. Jarmila Panevová, DrSc.

Redakční spolupráce Anna Kotěšovcová

Redakce Lenka Ščerbaničová

Obálka Kateřina Řezáčová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

Ediční práce na této publikaci byly součástí materiálového studia v rámci Výzkumného záměru MSM 0021620838 a její vydání je zčásti podporováno tímto projektem.

© Univerzita Karlova v Praze, 2011

© Petr Sgall, 2011

ISBN 978-80-246-1903-3

ISBN 978-80-246-2548-5 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

Obsah

Předmluva (Eva Hajičová a Jarmila Panevová)	/ 7
Místo úvodu: Lingvistika a zákon schválnosti	/ 11
1. Lingvistika	/ 23
Ideje klasického PLK jsou i dnes aktuální	/ 25
Ohlédnutí pražského lingvisty za dvacátým stoletím	/ 36
Volnost jako univerzální vlastnost jazyka	/ 58
Pravdivost jako východisko sémantiky	/ 68
2. Jazyk	/ 79
Valence jako jádro jazykového systému	/ 81
Aktuální členění věty (jeho postavení v jazykovém systému a jeho význam pro překlad)	/ 102
Teorie valence a její formální zpracování	/ 116
Typy jazyků a jejich základní vlastnosti	/ 137
Soustava pádových koncovek v češtině	/ 147
3. Mluvení	/ 173
Poznámka k jazykové kultuře	/ 175
Perspektivy standardní češtiny	/ 180
Běžná mluva a lingvisté v Čechách a na Moravě	/ 205
K vývoji výzkumu obecné češtiny (OČ)	/ 221
K diskusi o spisovné a obecné češtině	/ 229
4. Psaní	/ 245
Výňatky z knihy P. Sgalla a J. Panevové	/ 247
<i>Jak psát a jak nepsat česky</i> (2004)	/ 247
Lingvistický pohled na český pravopis I.	/ 250
Lingvistický pohled na český pravopis II.	/ 263
Kdyby nebylo ypsilonu, museli bychom ho vytvořit?	/ 287
5. Výběrová bibliografie Petra Sgalla	/ 293

Předmluva

Eva Hajičová a Jarmila Panevová

Motto: Proč to dělat složitě, když to jde jednoduše

Již při přípravě souboru anglicky psaných statí Petra Sgalla, který vyšel k autorovým osmdesátým narozeninám pod názvem *Language in its multifarious aspects* (vydalo nakladatelství Karolinum v Praze v roce 2006), jsme si kladly otázku, zda do výboru zařadit jen statí psané původně v angličtině či zda dodat i anglické překlady důležitých Sgallových příspěvků publikovaných původně česky. Uvědomovaly jsme si totiž, že bohemistické studie tvoří nedílnou součást Sgallova vědeckého zájmu, a také že tyto studie psané česky a orientované převážně na českou odbornou obec by neměly ve Sgallových vybraných spisech chybět. Převážně z ohledu na možný počet stran ve zmíněné publikaci jsme se rozhodly soustředit se na statí psané anglicky a svůj dluh bohemistice splatit při další příležitosti.

Současný soubor tedy představuje splátku dvojího dluhu: jednak našemu učiteli, neboť chceme vyjádřit svůj obdiv k mnohostrannosti jeho lingvistického myšlení, které se neobrací jen na mezinárodní publikum, jednak bohemistice, a to tím, že se tu vracíme k té části Sgallova vědeckého díla, která byla věnována právě této oblasti. Jak však ukazuje už samo členění této publikace, ani v česky psaných statích se autor nevyhýbá problémům obecně lingvistickým, a dává tak najevo, jak hodně mu jde o to, aby se i v českém prostředí rozvíjela témata aktuální v mezinárodní lingvistické komunitě, abychom, jak často říká svým žákům, nekopávali jen svou zahrádku, ale abychom se dívali i na to, co roste za jejím plotem.

Jako motto celého souboru jsme zvolily další z důležitých Sgallových postulátů, totiž přesvědčení, že je třeba hledat nejdříve řešení jednoduchá (nikoli zjednodušená či zjednodušující!) a teprve pokud je nenajdeme, postupovat k řešením složitějším. Toto přesvědčení, či přesněji řečeno

metodologické východisko, uplatňuje Sgall ve všech oblastech svého zájmu, i když nejvýrazněji v oblasti celkové koncepce explicitního (formálního) popisu přirozeného jazyka. Jeho vlastní přístup je založen na předpokladu, že jádro jazykového systému vykazuje poměrně jednoduchou strukturu, kterou je možné popsat jako strukturu nepřekračující (malou) složitost projektivních stromů s jedním vrcholem (kořenem) nebo uzávorkovaných lineárních řetězců, tj. souboru operací obdobných těm, s jakými pracuje aristotelská logika nebo elementární aritmetika. Jako složitější se jeví jazyková periferie. Jak upozorňuje v jedné ze svých nejnovějších (anglicky psaných) statí (Sgall, 2010), některé základní operace tzv. koncepce minimalismu, se kterou pracuje N. Chomsky a jiní, jako např. operace Merge, nejsou opravdu jednoduché, zejména pokud se chceme vyvarovat nežádoucího rozmnožení tzv. function values, tj. základních jednotek, se kterými koncepce pracuje.

Na rozdíl od souboru anglických statí vydaného v roce 2006, kde jsme se soustředily na práce vydané po roce 2000 (s jistými nevyhnutelnými výjimkami), časové rozpětí nyní vybíraných publikací je mnohem větší. To je dáno především neutuchajícím Sgallovým zájmem o problematiku jazykové kultury, kde nemůžeme nechat stranou základní práci z roku 1963 (připomeňme, že původní Sgallova stať mohla vyjít jen v zahraničí, ruský v časopise *Voprosy jazykoznanija*, její uveřejnění však dalo podnět k diskusi v českém prostředí, jejíž závěr byl už odlišný), ale také opominout nejnovější stati k tomuto problému (v době přípravy svazku byly ještě v redakčním řízení). Názvy oddílů jen hrubě odpovídají bohatému rejstříku Sgallových lingvistických zájmů. Snažily jsme se, aby byly reflektovány jeho příspěvky k obecně metodologickým problémům lingvistiky, k jazykové typologii a zásadním otázkám gramatické stavby jazyků. Jeho zájem o běžně mluvený jazyk a o výzkum jazykových variet češtiny je úzce spojen se zájmem o jazyk psaný a o principiální otázky českého pravopisu. Naše uspořádání je přitom antichronologické, aktuální stati ve výboru předcházejí stati z let dřívějších. Zařazení prací k určitému tématu v rozpětí delšího časového úseku také umožňuje pochopit, že razantní počáteční formulace týkající se problematiky spisovnosti a jazykové kultury byly dány především autorovou láskou k mateřštině, ovšem v názorech na tuto problematiku zůstává autor konsistentní.

V tomto svazku vybraných statí je zařazena bibliografie Sgallových prací, kterou laskavě připravil a redigoval sám autor. Úplný přehled Sgallovy autorské a redakční činnosti do roku 2005 byl uveřejněn ve výše

zmíněném anglickém souboru vybraných spisů (Petr Sgall: *Language in its multifarious aspects*, Praha, Karolinum 2006, s. 492–543), uvádíme tady jen bibliografii výběrovou, s tím, že úplná je jen od r. 2006.

Tolik k vysvětlení našich edičních záměrů a jejich realizaci. Skutečným úvodem k předkládanému výběru, který charakterizuje autora statí nejlépe, je jeho vlastní text *Lingvistika a zákon schválnosti*, a proto už dáváme slovo jemu.

V Praze v listopadu 2010

Místo úvodu: Lingvistika a zákon schválnosti*

A. Nový obor lingvistiky?

Vladimír Skalička, učitel, od kterého jsem nejvíc získal a kterého jsem měl nejraději, měl pověst „nejvtipnějšího českého lingvisty“. Byl bych velmi poctěn, kdyby tento můj neumělý příspěvek mohl být věnován jeho památce, k devadesátému výročí jeho narození (19. 8. 1909). Vedle toho ostatního, čím k mé výchově přispěl, snad přece jen i něco z této stránky jeho osobnosti na mně ulpělo, asi hlavně v oblasti humoru černého, ale možná dnes už i v oboru širě vymezeném (doufejme, že nejde o šed'). Za jeho života ani dlouho potom mě vůbec nenapadlo do této oblasti jeho činnosti nějak výrazněji vstoupit.

Ted', když už docházím ke konci slzavého údolí (jamrtálu) a blížím se Goetheho světlu, snad mi bude odpuštěno, že se takového pokusu odvážím. Nedovedu dobře rozlišovat mezi vtipností, humorem, satirou, ironií atd.; pokud by mé pokusy (ve kterých se tyto žánry asi všelijak kříží) nečekaně vedly ke vzniku nového oboru jazykovědy, navrhuoval bych tedy říkat mu „lingvistika legrační“. Ale doufám, že můj pokus bude spíš patřit k závěru tisíciletí ke konci se chýlícího než k předznamenáním toho, které snad brzy začne (i když nejdřív „jen jako“ a teprve napodruhé s plným oprávněním) a které by přece jen mělo být moudřejší. Pokud ovšem nezasáhne zákon schválnosti i pak.

Tento zákon, který má, jak uvidíme, své lingvistické aspekty, byl objeven už několikrát. My Češi ho známe od K. Čapka, popř. víme, že o něčem takovém psal už Jerome Klapka Jerome, viz dál, v odd. C3. Ale pro dnešek je podstatné, že po dalších desetiletích objevila tento zákon Amerika. Tím byla ovšem dosažena podstatně nová úroveň v jeho poznání. A tady jsme právě u jeho lingvistického významu.

* Jazykovědné aktuality XXXVI, č. 1–2, s. 30–41.

B. Murfologie

Jestli se něco může pokazit, pokazí se to. V této podobě „objevil“ (viz odd. 5) zákon schválnosti Američan, z jehož příjmení návrh názvu tohoto podoboru legrační lingvistiky pochází.

Uvedeme tu místo charakteristiky podoboru jen několik příkladů jeho základních tezí, dokládajících, že i lingvista může formulovat murfologické poučky, ne-li vyvinout celou teorii. Poznamenejme, že morfologie a murfologie není totéž, ale dvě strany rovnice si nemusejí být úplně rovné (viz Zadehův teorém).¹

Celou murfologii v její dnešní podobě můžeme rozčlenit na několik oddílů, pod jejichž záhlavími poučky uvedeme:

B.1 Murfologie a jazyky

B.1.1 Jazyk mateřský

- (1) Mathesiův zákon: Buď je tvoje mateřština malý jazyk, takže se s ní nikde nedomluvíš, nebo má nemožný pravopis.
- (2) Tesniěrovo dogma: Naučit se cizí jazyk je nesmíme obtížné (pro Angličana prakticky nemožné, pro Francouze téměř zakázané), ačkoli pro rodilé mluvčí je to tak úžasně snadné.
- (3) Trnkova zábrana: Zvládnout složitý pravopis je stejně obtížné jako naučit se cizí jazyk.
- (4) Vachkův princip: S mateřštinou bez znalosti pravopisu vystačí jen analfabet.
- (5) Mukařovského bariéra: S malým jazykem vystačí jen básník.
- (6) Vodičkov lemma: Čteš-li tyto řádky, nejsi analfabet ani básník.
- (7) Jespersenův úsudek: Z pouček (1) až (6) plyne, že tvá mateřština ti nestačí.
- (8) Friedova výzva: Je třeba, aby ses naučil cizí jazyk.
- (9) Zamenhofův pokyn: Z pouček (2) a (8) plyne, že každý bude potřebovat svůj vlastní nový jazyk.

B.1.2 Cizí jazyk (znáš-li jaký)

- (1) Poldaufova obtíž: Hledáš-li slovíčko, buď máš slovník tak malý, že tam není, nebo tak velký, že si z něj nic nevybereš.

¹ K těmto i dalším poučkám viz PBML 48, 1987, s. 77–80; ale v PBML 57, 1992 už byl předmět pojat maximalisticky; zde zůstáváme blíže verzi minimalistické.

- (2) Greenbergova překážka: Jestli jazyk nemá příliš mnoho koncovek, alternací a vzorů, jsou příliš obtížné jeho předložky a předpony.
- (3) Skaličková doktrína: Jestli má jazyk gramatiku tak jednoduchou, že se dá naučit, pak, když se ji naučíš, neznáš skoro nic z jeho slovníku.
- (4) Bachovo varování: Naučíš-li se exotický jazyk, zjistíš, že nikdo jiný už ho nezná.
- (5) Hallidayova prognóza: Naučíš-li se evropský jazyk, zjistíš, že jeho mluvčí nechápou, že právě jejich jazyk užíváš.
- (6) Gazdarovo zklamání: Nejsou žádné transformace, které by ti pomohly.

B.2 Morfologie a lingvistika

B.2.1 Evropské domněnky

- (1) Jakobsonovo učení: Není významu kromě jediného, invariantního, a ten má pro každý morfém tolik vtělení, kolik je kontextů.
- (2) Kuryłowiczův dodatek: Invariantní význam neexistuje, kontextová vtělení se nepočítají.
- (3) Saussurův rozpor: Jazyk je síť bez uzlů.
- (4) Hjelmslevovo přesvědčení: Protože význam a zvuk jsou izomorfní, z pouček (2) a (3) plyne, že neexistují ani hlásky.
- (5) Trostova námitka: Jazyky se ovlivňují, tedy existují.

B.2.2 Americké poznání

- (1) Lakoffovo politování: Prototypicky existují jen celky; jejich části jsou nanejvýš jen marginální.
- (2) Postalova věta: Každý jazyk má tolik vět, že žádný matematik neumí jejich počet pojmenovat.
- (3) Bresnanův důsledek: Poučka (2) platí i o počtu lexikálních a jiných morfémů v každém jazyce.
- (4) Sapirovo trauma: Žádný seznam jednotek některé roviny jazyka nemůže být úplný.
- (5) Parteeové dilema: Kde nejsou úplné seznamy, tam není poznání možné; kde jsou, tam nestojí za osvojení.
- (6) Montaguovo zobecnění: Je-li morfologie částí lingvistiky, nemůže být částí poznání.
- (7) Labovův objev: Lidé si nerozumějí, protože jazyky dvou mluvčích nikdy nejsou totožné.

- (8) McCawleyho předpověď: Pokud si dvě bytosti rozumějí, nepotřebují mluvit.
- (9) Chomského pozorování: Ideální mluvčí nerozumí ani sobě.²

B.3 Závěrečná zjištění

- (10) Wittgensteinova vize: Lidé si mohou rozumět, pokud o to stojí.
- (11) Searleovo řešení: Oni o to nestojí.
- (12) Sokratovo závěrečné rozhodnutí: Ani to není úplně jisté.

C. Uplatnění morfologie

C.1 Malé schválnosti

Do historie lingvistiky už vstoupila Gabelentzova „hypologie“; podle všeho to byl překlep, ale autor článku se bohužel nedožil korektur, a redaktoři, nového termínu ještě neznalí, to přetiskli i v obsahu časopisu (našel se badatel, pochopitelně německý, který to bere vážně, jako jakýsi záhadný úmysl autora učení o vývoji typů jazyků).

Menší akty zákona schválnosti známe i z nedávných dějin naší lingvistické produkce; u titulů knih zasáhly Hlavsovu detonaci (vedle designace) a vedly k zařazení Panevové do stavebnictví (šlo o stavbu věty, ne paneláků). Taky se podívá autor monografie, když ho renomované nakladatelství na desce označí jako redaktora, jako by šlo o sborník.

Jindy zase, neznáš-li realie (nebo nechceš-li se k nim znát), může se např. stát, že se budeš trochu naivně ptát (při studiu funkcí instrumentálu), jestli *stala se ženou* se vztahuje k početí nebo k porodu, pomíjeje ostatní možnosti.

V oblasti jazykové kultury se kdysi platil šesták za nespisovný tvar; tehdy, brzo po válce, se platilo za *velkej*, *bysme* stejně jako za *můžu*, *říct*, *bez třech* – ty už snad jsou z toho venku, ale možná je budoucí jazykový zákon zažene zpátky; vždycky se najde dost takových, co mají chuť získat si ostruhy rajtováním po tak milém koni, jako je „musíš – nesmíš“. Dnes už víme, že funkční přístup v jazykové kultuře nesplnil, co sliboval – jenže je to zřejmě nejhorší možný přístup s výjimkou všech ostatních.

2 Pro čtenáře závislé na Pravidlech pravopisu dodávám, že jde o jednoho mluvčího; můj plurál je ještě pořád *nerozumějí*.

Několik perliček sice může být označeno za cizí peří, ale bylo by škoda nechat je upadnout do zapomnutí; snad mně aspoň někdo odpustí, že je uvádím:

- (i) pravopisu ve vztahu k lidové etymologii se týká výrok ze 60. let (o kterém dodnes nevím, jak dalece ho P. Novák myslel doopravdy), že *observatoř* se píše se *s* proto, že to není odvozeno od *obzírání*;
- (ii) potíží s překladem a s významovými protějšky se týkají další příklady, z nichž první dva jsou od M. Kaye:
 - (a) francouzské *ce n'est pas vraiment catholique* asi nejlíp odpovídá americkému *that's not really kosher*;
 - (b) severoitalské *invalidare* je ekvivalentem jihoitalského *validare* (jde o jízdenku městské dopravy, u nás se prý znehodnocuje, aby platila);
 - (c) dodal bych k tomu zvláštní a těžko přeložitelný (leđa snad do ruštiny) význam slovesa *zůstat*, který vznikl v češtině brzo po srpnové invazi, kdy se říkalo *zůstat v emigraci* o lidech, kteří předtím v emigraci nebyli, dostali se do ní jen tím, že zůstali v zemi, do které legálně odjeli, tj. sloveso *zůstat* (něčím stávajícím) se užívalo ve významu „stát se (něčím nově vzniklým)“;
- (iii) poslední příklad je vzpomínkou na mezinárodní konferenci kdysi kdesi v Polsku, kde novináři dostávali na klopu cedulku se sdělením, že jsou od tisku; vadilo to prý Slovákům, protože polské označení bylo stručné: *prasa*.

C.2 Smrtné hříchy

Zákon schválnosti znamená, že nutně existují a šíří se hříchy, a to i hříchy těžké, kterých by se lingvista ve výzkumné práci měl vyvarovat. Lingvista vychovaný v Česku se jich vyvaruje snadno, pokud se nedá získat zvenku příšlymi vzory majícími snad širokou oblibu, ale i stejně široké mezery v základech svých přístupů. Patří sem, pokud dobře vidím, sedmero hříchů smrtelných:

1. Hřích uctívání mezery,

totíž chápání řetězu písmen (ve slovních tvarech) a mezer (mezi nimi) jako přímého projevu stavby jazyka, jako by mezer byla vždycky bezprostředně lingvisticky směrodatná. Ale píšeme příklonku *s* jako příponu

v *Byls tam* i v *Tams byl* (popř. i v *U naší tetys byl* nebo *Tak absurdní knihus ještě nečetl*) stejně jako v *Uhnul ses jí* (nejde to v *Tu paní, co přišla, s neviděl*, ale to je jistě označeno jako nespisovné, tak to nevadí).³ Naproti tomu jiné analytické tvary, jako *Byl jsi*, píšeme ovšem s mezerou a sufixální spojku *-li* kompromisně opatřujeme spojovníkem. I ti, kdo mezeru uctívají, uznávají, že se v jednom slovním tvaru můžou ukrývat slova dvě, mezerou neoddělená (fr. *du, au*, něm. *am, beim*, č. *abych* aj.) a že naopak dva tvary s mezerou někdy tvoří jedno pojmenování, nebo i jedno složené slovo, jako v angličtině.

Proč tedy nesympatizovat s tím, že na Skaličkovu otázku, jaký je rozdíl mezi předložkou a pádovou koncovkou, měl zkoušený odpovědět, že žádný (z funkčního hlediska jsou obě vyjádřením syntaktického vztahu)? Kdo si vzpomene, že ani ve Šmilauerově syntaxi nebo jinde v bohemistice se pomocným slovům nepřidělují zvláštní uzly v závislostním stromu (není to prostě zapotřebí), mohl by v analytické morfologii vidět část tvarosloví, ne větné skladby.

V psaném textu obyčejně nemáme ani takové přízvukové opozice jako *Táta PŘÍŠEL – TÁTA přišel*. To by mohlo připomenout, že písemná podoba textu nezachycuje všechno, co je pro stavbu věty relevantní. Psaná norma je nezávislá, ale – jak už to bývá – ne úplně, ne tak, aby bylo možné čekat, že psaný řetěz vět jednoznačně ukáže, kam při hlasitém čtení umístit intonační centrum; ve specifických podmínkách poezie a jazykových hříček to bývá zvlášť zřetelné.⁴

2. Hřích pozice podmětu,

tj. nedostatek principiálního rozlišování mezi slovosledem a tvaroslovím. Jak ze školy víceméně víme, syntaktický vztah (předmět, přívlastek ap.) poznáme především podle odpovídajícího morfému (koncovky nebo pomocného slova, zejm. předložky), zatímco slovosled je primárně (spolu s intonací a prozodíí) vyjádřením aktuálního členění věty (AČ). Mohli bychom si i všimnout, že takové sekundární jevy jako gramatikalizace slovosledného postavení subjektu a objektu v angličtině jsou omezené

3 Mezi námi, kteří *s* užíváme, by se asi dost těžko hledaly argumenty pro takové označení, podstatně odlišné od předcházejících příkladů nebo od obdobných vět s jinými příklonkami, např. *Tu paní, co přišla, ti představím*. Možná je nespisovnost *s* v takové pozici odvozena právě od toho, že pravopisná pravidla neumožňují tu větu napsat; tento jev bychom mohli řadit k samospasitelnosti spisovného pravopisu.

4 Srov. např. dialog: *Ty už tu zase kouříš? – Ono je na dveřích napsáno: KURTE NA CHODBĚ.*

jen na některé jazyky a v nich jen na některé větné členy; i v angličtině jsou přece věty jako *HIM I saw bringing his suitcase to the hotel from the railway station* (proti primárnímu *I saw him bringing his suitcase from the railway station to the hotel*). Slovosled (spolu s intonací) odpovídá AČ nejen u permutací uvedeného druhu, ale i v jiných anglických větách. Pořadí základ – ohnisko je i v angličtině docela obvyklé (i když nepřevládá tak naprosto jako v českém psaném textu a někdy je třeba sáhnout k pasivizaci nebo k obměnám jako *make into* proti primárnímu *make out of*, aby pořadí členů odpovídalo jejich stupňům dynamičnosti).

Kde se o AČ tolik neví, může se stát, že se slovosled chápe jako typický prostředek vyjádření mluvnických vztahů („pozice podmětu“, „pozice předmětu“ ap.). Pak se dojde i k tomu, že ve větách jako *Vlky z lesů žene hlad* je *vlky* popisováno jako („podkladově“, „původně“) stojící za slovesem a *hlad* před ním – jenže *z lesů* přece jen tvrdošijně (i v angličtině) vyjadřuje svou funkci předložkou a jeho podkladové slovosledné postavení je pro složkové gramatiky tvrdým oříškem (např. ve vztahu k dalším možným příslovečným určením jako *vždycky, do vsí, pochopitelně*).

3. Hřích úzkého obzoru,

kteří charakterizoval pionýr pražského pojetí syntaxe L Tesnière větou *Timeo hominem unius linguae*. Z člověka znalého jen své mateřštiny jde strach (ostatně nejen v lingvistice), i dnes ještě upozorňují přední lingvisté, jako zejm. E. Bach, že nečiní dobře ti, kdo vyvozují obecnělingvistické důsledky z pozorování jediného jazyka. Pronikavé pohledy, jako např. Weilovo a pak Mathesiovo zpracování AČ nebo různé verze typologie jazyků, bývají založeny právě na tom, že synchronické porovnání jazyků (ne jen těsně příbuzných) pomáhá rozlišit, co je pro který jazyk specifické (a na základě jakých návodů se to mluvčí jiných jazyků naučí) a co je sdílené, obecnější (a proto často uniká pozornosti při výuce jazyků a pak i v lingvistice).

4. Hřích hrází,

tj. přemíra snahy po modulárnosti popisu jazyka, zejm. iluzorní dělení struktury jazyka na syntax, (čistou) sémantiku a (čistou) pragmatiku (přičemž bez přívlastku čistá platí, že sémantika zahrnuje syntax a pragmatika zahrnuje sémantiku). Toto dělení bylo vypracováno pro analýzu jazykových soustav v sémiotice, pro kterou dává vhodnou základnu analytických úvah. Jenže přirozený jazyk nebyl vybudován vědci a není

složen z takových komponentů. Naopak, jsme právem zvyklí pracovat s rovinami jako fonetika, fonologie a tvarosloví, ať už k jejich rozboru a popisu užíváme jakýkoli aparát. A je taky dobré vědět, že existuje rovina jazykového významu (významové stavby věty, tektogramatiky), Dokulilova strukturace „obsahu v zrcadlení formy“ daného jazyka, saussurovská „forma obsahu“ specifická pro jednotlivé jazyky, tj. vlastní rovina struktury věty.

Pracujeme-li se zápisy vět a jejich částí na jednotlivých rovinách, vidíme, že každá rovina má svou syntax a že jevy významové zasahují do větné stavby. Je proč mluvit o jevech významových, ne přímo o sémantických, protože do nich zahrává i pragmatika (rozlišení účastníků hovoru do významu zájmen, slovesných osob i modalit, promluva sama do významů indexických výrazů jako *tady*, *ted'* i slovesných časů). Že sémantika a pragmatika nejsou v systému jazyka odděleny do různých rovin, o tom svědčí výrazy jako *dnes*, *letos*, *včera*, *zítra*, spojující prvek sémantický (den, rok) a čistě pragmatický (v okamžiku promluvy, před ním, po něm). Žádnou hrází tu nemůžeme oddělit sémantický aspekt od pragmatického. Sémantika sama (ať ve smyslu založeném na pravidelnostních podmínkách, nebo na situacích, kontextech aj.) není v jazykovém systému přímo obsažena; významové jevy jsou ty vztahy uvnitř jazykového systému, které jsou pro sémantiku nebo pro pragmatiku (tedy pro interpretaci) relevantní.

Spíš než uvedená sémiotická trichotomie je tedy pro lingvistiku vhodné dělení na (a) jazykový systém, (b) oblast kognitivního (ontologického) obsahu, popř. obsahů mysli, a (c) sdělování jako lidskou činnost, proces (a na úlohu jazyka v něm). Tím se dostáváme k dalším dvěma hříčům, u kterých jde právě o nerozlišení jednoho z rozdílů mezi (a) a (b) nebo (c).

5. Hřích mluvnické nesprávnosti kanibalismu,

páchaný těmi, kteří buď nerozlišují mezi kognitivním (sémanticko-pragmatickým) obsahem a jeho jazykovou strukturací, nebo rozbírají jazyk bez ohledu na existenci specifické roviny hloubkové stavby (jazykového významu, tektogramatiky).

Ti první se podivují třeba nad větami jako *Když si Jirka strhl nehet na malíčku, nechal ho ležet na chodníku, a znovu mu narostl až za pár týdnů* (co to narostlo, jak je možné takové odkazování, když kognitivně jde o nový, jiný nehet?) nebo *Milan ví, že dvakrát dvě jsou čtyři, ale ještě neví, kolik je dvě na druhou* (je to stejná skutečnost, označená výroky

se stejnou intencí, totiž platnými ve všech možných světech – jak může Milan tuto skutečnost zároveň znát a neznat?).

Těm druhým zase působí obtíže např. jejich snaha třídít slovesa (a predikátové frazémy) tak, aby bylo možné vyloučit tvrzení, že Milena má (nebo nemá) právo, aby nebe bylo modré (třeba po celou dobu její dovolené?), nebo že kočka žere trávu (to přece může platit leda o koni). Ale takové věty mají svou stavbu (i významovou), i když se třeba nedají použít jako pravdivé pro žádnou situaci (ani metaforicky nebo v nadsázce?). Jak se v podobné souvislosti vyjádřil Y. Bar-Hillel, požaduje se tu vyloučení kanibalismu gramatikou.

Dnes už je možné žádat od teoretického sémantika, aby nepřistupoval k jazyku jako v 18. století (nebo, *si licet componere*, jako Goethe k barvám), ale aby (kriticky) uplatňoval výsledky lingvistické analýzy, včetně rozpoznání aspoň nejjzákladnějších prvků (hloubkové) větné stavby.

6. Hřích observační saturace,

tj. požadavek rozbírat promluvu bez rozboru věty. Můžeme zajímavým způsobem probírat jednotlivé texty, ale chceme-li dojít k obecným závěrům (nezůstat jen u tzv. observační adekvátnosti), pak nemůžeme ignorovat, že základní zobecnění, ke kterým se dosud dospělo, se týkají mluvnických jevů, tj. struktury věty a jejích částí. Jistě je užitečné pátrat po dalších možných zobecněních, ať už v oblasti anaforických (koreferenčních) vztahů důležitých pro návaznost v promluvě (založených na stupních aktivace tzv. společné zásoby znalostí), nebo její sémantiky (dnes studované teoreticky hlavně v kontextu tzv. Discourse Representation Theory a Context Change Potential), stylu a jiných oblastí. Proč ale přitom nechávat stranou podstatné věci, které lingvistika už zjistila (od větné stavby včetně AČ až po funkční rozvrstvení národního jazyka)?

7. Hřích vynálezu kola,

tj. objevování věcí dávno známých. Je dávno známo, že k tomu dochází velmi často. Nechtěje se tedy tohoto hříchu autoreferenčně dopouštět, přidám k jeho charakteristice něco neobjevného, ale snad přece jen trochu zajímavého. Tento hřích má totiž svůj vytrvalý a účinný zdrojový mechanismus, který zaručuje vysokou četnost výskytu sedmého hříchu v nejrůznějších dobách a oblastech. Zdá se, že stojí za to věnovat tomuto mechanismu zvláštní oddíl.

C.3 Mechanismus vynálezu kola

Mechanismus vynálezu kola (MVK), jak je zřejmé z etymologie tohoto termínu, je nutně cyklický (vlastně bicyklický), tedy s platností nekonečnou, časově i prostorově neomezenou. Mohli bychom eventuálně hledat nějaký jeho koncový bod, ale, je-li dovoleno parafrázovat klasika, byl by to nanejvýš jen bod počáteční, a to jen proto, že nevíme, kdy to začalo.

Ať už bylo první kolo od vozu, hrnčířský kruh, kroužek ozdobný, z hračkářství nebo kulatá mince, můžeme předpokládat, že v těchto starých fázích se (s návazností explicitní, implicitní, nebo žádnou) opakovala výroba kulatosti spíše než její objev. Jenže tenkrát nevěděli, co zla kolo vyvolá. MVK se vyvíjel, upevňoval své základy, rozšiřoval své aplikační možnosti a nabýval na obecnosti i abstraktnosti. V moderní (a pak *a fortiori* v postmoderní) době je už zřejmé, že se neopakuje jen výroba kola ve starých i stále nových podobách, ale opakuje se vynález, opakuje se objevování samo.

Náš věk bývá nazýván věkem informace; to jistě zahrnuje dezinformaci, a zákon schválnosti nutně vede k soustavnému prosazování nepřímé úměrnosti: čím je informace důležitější, tím méně je vnímána. Týká se to nejen vztahu mezi uměním a dokumentací na jedné straně a horory, komiksy a pornem na straně druhé, ale platí to i ve vědeckém a technickém výzkumu, tedy v oblasti objevů a vynálezů.

Základními předpoklady MVK, ovládajícího nížiny i hory obou polokoulí, je v oblasti výzkumu pět bodů, které se přirozenou cestou rozvíjejí a uplatňují v těch četných (velkých a kupodivu i malých) výzkumných směrech a školách, ve kterých je zvykem (železnou košilí) při vyslovení jména velkého bratra (dnes nutno dodat: nebo sestry) se postavit do pozoru a smeknout, popř. zasalutovat, viz kdysi rozšířenou píseň o Hercegovině. Jsou to tyto body:

- (i) Nečti (ani z webu);
- (ii) když už čteš, čti sám sebe nebo nanejvýš své nejbližší;
- (iii) když už čteš jiné, nemysli u toho;
- (iv) když už přitom myslíš, zapomeň, na cos kde přišel, než o tom někomu řekneš;
- (v) pokud už o reflexi přečteného mluvíš nebo dokonce píšeš, necituj autora a neužívej pro jeho pojmy jeho termínů.

K důsledkům těchto předpokladů evidentně patří především:

- (a) napadne-li tě někdy něco, vidíš jasně, že jsi první, kdo na to přišel, že jsi objevitel;
- (b) byl-li snad tvůj objev už předtím někde zjištěn a publikován, nešlo o objev založený na východiskách tvého směru (školy), takže se to nemůže považovat za objev toho, na cos přišel ty.

Uveďme několik ilustrativních příkladů:

- (1) Zákon schválnosti objevil, jak je u nás dobře známo a mělo by být na celém světě, Karel Čapek ve svém *Sloupkovém ambitu*. Dokládá jeho působnost tím, jak věc, která vždycky překážela, byla v cestě, tedy na ráně, najednou na svém místě není, jakmile ji potřebuješ a chceš po ní sáhnout; dalších dokladů měl celou řadu, až po schválnosti tramvaje, na kterou čekáš. Že takový zákon o pár desetiletí dřív objevil Jerome Klapka Jerome, to se zřejmě nemůže počítat, protože to bylo v úplně jiném kontextu literárním i historickém, a Jerome koneckonců věděl jenom, jak se voda na čaj odmítá vařit, když dáš najevo, že na to čekáš. Jasným dokladem vynálezu kola, opakování objevu, tedy pro nás není Čapek, ale v každém případě jím je právě Murphy. Vždyť ten přece (i když v jiném kontextu literárním i historickém, a možná i s trochu větší mírou obecnosti) objevil to, o čem u nás před ním výslovně psal Čapek. Ale nechme obecných úvah a podívejme se na působení MVK v lingvistice.
- (2) Objev toho, že součástí jazykového systému, langue, gramatiky, je i AČ, by asi bylo možné přičíst H. Weilovi (z r. 1844), ale ten to neformuloval způsobem, na který jsme dnes zvyklí. Díváme-li se podobně i na cizáky, pardon, na zahraniční odborníky jako G. von der Gabelentz, H. Paul, Ph. Wegener, A. Marty i neznámý učitel jazyků v Povolží, je pro nás velkým objevitelem této skutečnosti samozřejmě náš V. Mathesius. Jenže jiní zahraniční odborníci to objevili daleko po něm, a to – podle vlastního názoru – úplně poprvé.
- (3) Objevu kola se dočkal i druhý základní princip českého slovosledu: v našem předním časopise se nedávno objevil objev, že mít červené třešně raději než zelené hrušky (nebo tak nějak) není totéž jako mít zelené třešně raději než červené hrušky. Kdysi byl znám zákon členské sounáležitosti, ale to přece bylo v úplně jiné souvislosti. Jak vidno, dokonce i lidem čtivým se morfologické schválnosti přiházejí. Ale pokračujeme:

(4) I v oblasti jazykové kultury platí, že co se může pokazit, to se (ne-li později, tedy dřív) pokazí: nejen že naši předkové opustili staré české tvary jako *prej* (z *prají*) nebo zejtra (*ze za jitra*) ve prospěch původně zkomolených (hyperkorektních) podob *zítra*, *prý* – vyslov *prí* (proč vlastně? vždyť ani opravdové staročeské *ý* se snad nikde kromě Slovácka na *í* přirozenou cestou, bez hyperkorekce, nezměnilo). Bojíme se psát tvar *ho* tam, kde ho (rozhodně ne jej) všichni vyslovujeme, a v tomto desetiletí jsme dali zelenou i větám jako *Když slepice málo snáší, tak se vejce špatně shání*, ačkoli pro velmi mnohé z nás (podle Běličových a jiných výzkumů by to dokonce mohla být většina) komolení založené na mylné nápodobě vztahu mezi správným – pardon, spisovným (nebo dnes už je to zase jedno, ať se klasici v hrobech obracejí?) *prosí*, *trpí* a jejich do chrámu nepatřícími (pardon, nenáležejícími) obecněčeskými (pozor, ne obecně českými) protějšky. A to všechno přesto, že jsme si všimli (srov. zejm. J. Hlavsová v SaS 51, 1990, s. 63), že je to nebezpečné pro naše potomky, kteří třeba ve snaze mluvit co nejspisovněji (bez účinné výuky nebo jiných zdrojů potřebných návyků) přestanou psát (ne-li říkat) *sázejí*, *shánějí* ap. Jejich potomci pak podle stejného principu nevidomých objevů (tedy vynálezů zapomenutého, jenže nepřesných) budou požadovat, aby se psalo (nebo snad i říkalo, třeba na východ od středu Hané) *by jsme*, a budeme na to koukat s oběma očima vykulenými a se svěšenými ušima, jak ojáci pijí odu z ojenského odoodu. A my se tomu (jako školáci) smáli!

Ale tady už je to vážné, a to ještě nejsme u konce. Nebo raději pro tentokrát skončíme, zůstaneme u té legrace.

1. Lingvistika

Ideje klasického PLK jsou i dnes aktuální*

Úvod: Mám dlouholetou zkušenost z práce na tematice Pražského lingvistického kroužku, kde jsem po učednických letech byl mladý rebel a pak jsem krok za krokem usiloval o to, stát se pokračovatelem. Tato zkušenost a znalosti z ní získané mě vedou k tomu, že považuju z lingvistické činnosti Kroužku za vysoce aktuální v dnešní situaci lingvistiky především otázky následujících sedmi okruhů: 1. uplatnění Jakobsonova pojetí příznakovosti, 2. závislostně založená syntax, 3. aktuální členění věty, 4. typologie jazyků, 5. rozvrstvení češtiny jako národního jazyka, 6. tvoření slov a 7. sdělovací proces (promluva). Chtěl bych stručně charakterizovat, v čem v těchto okruzích vidím možnosti české teoretické lingvistiky.¹

1. Pojem příznakovosti zpracovávali především R. Jakobson (viz Battistella, 1995) a N. Trubeckoj; uplatňovali ho na třídění opozic ve fonologii i v jiných oblastech jazykové struktury, Jakobson především při klasifikaci různých morfologických subsystémů (někdy až příliš přímočaré, viz zejm. Dokulil, 1958).

Dnes se ukazuje, že na základě členění jevů příznakových a nepříznakových je možné vymezit **centrum** (jádro) jazykového systému jako jednoduše strukturované a rozsáhlou, rozmanitou periferii jazyka (viz Sgall, 2004, 2006). Mezi oběma je ovšem široké přechodné pásmo jevů majících své místo víceméně na okraji centra. Centrum samo může být vymezeno jako systém, který na základě valence (viz odd. 2) vymezuje soubor závislost-

* SaS 69, 2008, s. 34–43. Tento text, v původní podobě přednesený na zasedání k osmdesátému výročí Kroužku 27. září 2006, se zakládá na výsledcích získaných v práci na projektu 1ET201120505.

1 Z mnoha dalších aspektů připomeňme aspoň závažné práce Trnkovy (1982) o systému rovin a znakovosti i o anglické fonologii, a také Vachkovy (1976) publikace o psaném jazyce. O vývoji klasické Pražské školy psal a některé z jejích příspěvků vydával zejména Vachek (1966, 1983, 2005); viz i Leška (1995a, b, 1996, 1999) a Daneš (2005).

ních stromů, splňujících podmínku projektivity (blízkou tradiční členské sounáležitosti). Takový strom má velmi blízko k lineárnímu řetězu, a tak umožňuje bezpříznakové struktury vět (patřící do centra jazyka) vidět jako uspořádané na principu nepříliš vzdáleném od výrokového počtu a aristotelovské logiky, popř. i od jednoduchých základních struktur aritmetiky apod. Jde tedy o strukturaci blízkou obecně sdíleným lidským mentálním schopnostem. Naproti tomu periferie jazyka je velmi široká a má různorodé vrstvy, ne ostře ohraničené. Periferní jevy jsou příznakové a jsou omezeny kontextovými podmínkami; pro jejich zachycení je důležitá analogie. Nejsou to jen jednotlivé výjimky, ale široké pásmo od příznakových syntaktických vztahů (koordinace, apozice) přes různost vzorů a tříd v tvarosloví až po cizí slova a vlastní jména i frazémy (o těch viz Čermák, 1982, 1994). V návaznosti na klasickou českou strukturální lingvistiku tak získáváme alternativu k teoretickému popisu Chomského: vystačíme bez předpokladu složitého vrozeného aparátu specifického pro jazyk, a přitom může popis jazyka mít stejnou míru explicitnosti, popř. formalizace.

2. Závislostní syntax zpracoval v PLK Tesnière (1959); na češtinu určitým způsobem uplatnil jeho postup Šmilauer (1947). Ten ovšem nebyl členem PLK, protože v otázkách jazykové kultury patřil k puristům, proti kterým vedl Kroužek ostrou polemiku. Ve zpracování české skladby se však do značné míry, a s úspěchem, zásadami funkčně strukturální lingvistiky řídil. V závislostní syntaxi pak svou vysokou erudici využil zejména M. Dokulil (viz Dokulil a Daneš, 1958) a po něm větnou stavbu v závislostním pojetí podrobně zpracovali Daneš, Hlavsa ad. (1981).²

Dnes se závislostní chápání větné stavby promýšlí zejména v souvislosti s pohledem na **valenci** jako na základ hloubkové (tektogramatické) stavby, viz už Panevová (1980, 1998).³ Nově se v rámci Pražského závislostního korpusu (Prague Dependency Treebank) valenční teorie poprvé také v širokém měřítku **ověřuje** (na rozboru desetitisíců vět z otevřených textů) a na základě toho se v detailech doplňuje; viz Panevová (2003), Lopatková a Panevová (v tisku), Hajič ad. (1998, 2004), Sgall (2006), Hajičová (2006). Jde tu o součást široké problematiky, která je společná

2 Příspěvky, které Danešovo pojetí uplatňují, i další rozbírá Panevová (1999); poznámky o některých nejasných aspektech předcházejících koncepcí přináší i Sgall (1990).

3 Nověji se i v návaznosti na Daneše pracuje s pojmem valence, viz zejména dva velké slovníky Svozilové ad. (2005, 2007). Obecnými otázkami valence se zabývá i Novotný (1980, s. 9–60), jehož monografie je věnována především valenci substantiv (k té viz i Kolářová, 2006).

komputační a korpusové lingvistiky, včetně uplatnění postupů statistických, vhodných i pro spojení s různými možnostmi automatického učení a pro adekvátní třídění jazykových jevů na různých rovinách.⁴

3. Aktuální členění věty (AČV) zkoumal už V. Mathesius a po něm zejména J. Firbas (1957, 1992 a příspěvky tam uvedené).⁵ Firbasovým pokračovatelem je Svoboda (1981), který ale při zpracování nového pojmu **diatéma** ponechává velmi nejasný vztah mezi syntagmatikou a paradigmatickou (o tom i o dalších nedůslednostech viz Sgall, 1986).⁶ Porovnáním AČV v češtině a v angličtině z firbasovského hlediska se na základě bohatých dokladů zabývá Dušková (1986, 1999).

Hajičová (1975, 1984, 1994) dovozuje, že ohnisko v bezpříznakových případech určuje dosah **negace**. V příznakových případech je dosah negace určen sekundárním postavením rematizátoru. S tím souvisí i opozice mezi presupozicí a alegací jako dvěma typy vyplývání; alegace při negaci z výchozího výroku nevyplývá, ani jím (na rozdíl od presupozice) není vyloučena.

Vztahem AČV k teoretické (intenzionální) **sémantice** se zabývá knižní monografie Hajičová, Partee a Sgall (1998), ve které se diskutuje o různosti přístupů a o možnosti zachycovat sémantiku věty v podobě tzv. tripartitních struktur (operátor, restriktor a jádro). Je možné předpokládat, že AČV je základní strukturací věty, ale teprve druhá strukturace, totiž závislost, dovoluje rekurzi, bohatství větných vztahů.

Ve studiu výpovědní dynamičnosti lze navazovat na Mathesiovo (1939) rozlišení **vlastního** základu (centra východiště), vlastního ohniska (centra jádra) a mezi nimi umístěnými členy průvodními (kulisy, popř. i sloveso aj.).⁷ Jak to ilustruje obr. 1, je možné vedle dichotomie základu

4 Při porovnávání statistického třídění pro různé jazyky jsou důležité takové detaily, jako např. zdánlivě nižší výsledky pro češtinu, pro kterou se detailně klasifikují jednotlivé tvary a jejich funkce, ve srovnání s angličtinou, u jejichž slovesných tvarů jako *give* se odlišují od homonymie (různé osoby, čísla, infinitiv).

5 Důležité jsou i práce Danešovy (1957, 1974). Tady i v pozdějších příspěvcích se AČV zpracovává vědecky, s využíváním testovatelných kritérií, tedy naprosto ne jen na jakési intuitivní bázi, jak se dosud mylně traduje mimo lingvistiku (v literární vědě viz např. Jiráček, 2006, jehož pojetí výpovědní dynamičnosti lingvistickým výsledkům vůbec neodpovídá).

6 Na moje námítky tam uvedené autor neodpověděl, pokud vím. K rozdílům mezi koncepcemi AČV v české lingvistice viz nověji i Sgall (2002).

7 Viz Sgall (2002); vlastní základ je často kontrastivní, jak ukazuje užití silných tvarů zájmen: *Tobě řeknu všechno* je s kontrastem v základu, *Řeknu ti všechno* je (při normální intonaci) bez něj.

a ohniska mluvit jednak o ose dynamičnosti (zleva doprava, hloubkový slovosled) a jednak o rozlišení členů vlastních (nahore) a průvodních (dole).

	základ	ohnisko
vlastní	–	–
průvodní	– –	– –

Obr. 1.

4. Typologie jazyků byla v klasickém Kroužku oblastí zájmu Skaličkova (1935, 1941, 1979); ten vypracoval promyšlenou soustavu pěti typů, které zpravidla charakterizoval soupisem typologicky relevantních vlastností. Dnes se ukazuje, že každý z jeho typů je možné vymezit jednou základní vlastností. Nepočítáme už s tím, že vlastnosti jsou si „vzájemně“ příznivé, a obejdeme se bez jejich seznamů. Za hlavní, určující vlastnost typů jazyků je možné považovat podobu vyjadřovacích prostředků gramatických funkcí, včetně tvoření slov, jak dovozuje Sgall (1958, 2004). Vykypěl (2006) upozornil, že to bezprostředně neplatí o prostředcích AČV a přinesl prohloubený rozbor pražské typologie v porovnání s Hjelmslevovou glosématikou (2005). Popela (1991, 2006) dává přednost charakteristice typů na základě stupňů těsnosti jejich vyjadřovacích prostředků. O významu Skaličkových koncepcí v typologii i obecněji psal Neustupný (1978). Vývoj flexivního typu v indoevropských jazycích od flexe derivační k paradigmatické rozbírají Kurzová (1993) a Hoskovec (1999–2002).

Typologie se snad ještě víc než jiná odvětví českého lingvistického výzkumu orientuje na teleologické chápání jazyka (jako *goal oriented system*). Je nesporné, že jazykový systém i jeho vývoj má aspekty, ve kterých cílové zaměření hraje svou roli. Není ale jasné, co je řídicí jednotkou takto zaměřeného systému; viz zejm. Leška (1986), Trost (1989), Sériot (1999a, b).

5. Rozvrstvení češtiny jako národního jazyka v PLK podrobně a novátorsky zkoumal Havránek (1955, 1963a, b, 1979). Vypracoval mj. pojem **obecné češtiny** a spolu s V. Mathesiem, R. Jakobsonem, B. Trnkou a dalšími přesvědčivě vystupoval proti preskriptivismu v jazykové kul-

tuře. Kučera (1955) ukázal, že pro český běžný hovor je typická oscilace mezi tvary spisovné a obecné češtiny. I diskuse ve *Slově a slovesnosti* na začátku 60. let potvrdila, že klasické pojetí hovorové češtiny jako jednoho ze spisovných útvarů je neudržitelné.

Později se Stich (1987) vyjádřil kriticky k Havránkovu pojetí vývoje spisovné češtiny a připomněl, že Dobrovského podklad pro novou spisovnou normu nebyl jedinou možností. Jak upozornil Ďurovič (2000), velký vliv na Dobrovského rozhodnutí měli slovenští lingvisté; bylo to v době, kdy se ještě předpokládal další vývoj společného spisovného jazyka, a to jistě přispělo např. k dnešní spisovné výslovnosti psaného *y* jako [i] (v běžné mluvě na naprosté většině českého území podklad pro to nebyl, protože staré [y] se tu změnilo na [ej]). Preskriptivistická psychologie byla kdysi podložena tehdy nezbytným úsilím o potlačení vlivu němčiny; pro její pozdější neoprávněné udržování byl důležitý „syndrom národního údělu“, o kterém píše Starý (1995).

Dnes je už zřejmé, že stratifikace češtiny postoupila od členění především územního k **funkčnímu** a že v důsledku porušení přirozené kontinuity jazykového vývoje došlo k nedostatečnému zakotvení spisovné češtiny v povědomí mluvčích (Nebeská, 1996, s. 113). Je ale třeba překonat pozůstatky starého brusičství a purismu, udržované především retardačním působením školy a předpisů, kterými se řídí.⁸ Krokem k tomu by mohl být co nejširší přechod od tradičního pojmu „spisovnosti“ k pohledu J. Horeckého a dalších, který reflektuje **standardní** vyjadřování; ten je bližší tradici anglosaské než francouzsko-německé. Argumentace v článku Čermák ad. (2005, 2006) nevychází z pouhé intuice autorů, ale mluví o intuici (povědomí) mluvčích; do jednoho nebo dvou článků se nevejde všechno, ale nemělo by se ignorovat, na co se v nich odkazuje.

Dva nejaktuálnější body z problematiky rozvrstvení češtiny dnes jsou:
(i) Co nejpodrobněji je třeba zkoumat, jak se mluví ve kterých komuni-

8 Pro dnešní postpuristické období je typické např. to, že v zahraničí je nezaujatý pohled na rozvrstvení češtiny uplatňován obecněji než u nás; i podrobný knižní popis obecné češtiny vyšel anglicky (Townsend, 1990). V poslední době se i u nás už v širší míře upozorňuje na to, že tvarosloví obecné češtiny se nejen běžně spojuje i s odbornými termíny ap. (což si uvědomili účastníci diskuse v SaS v letech 1962–63), ale že se ve velké míře (s výš uvedenou oscilací) užívá ve veřejném neoficiálním hovoru (viz Vybíral, 2003–04, Hoffmannová, 2004, Müllerová, 2004). Pro češtinu jistě platí, že není adekvátní snažit se „činit prostřednictvím intervencí spisovnou komunikaci deziderativně univerzální“ (Kofenský, 1997, s. 41). Čechová (2003–04, s. 164) oprávněně píše o potřebě, aby škola opustila zakořeněnou představu, že to, co je nespisovné, je nesprávné, špatné.

kačních situacích na kterém území.⁹ Práce s rozrůstajícími se mluvenými **korpusy** jistě přispěje ke kvalifikovanějšímu pohledu na oscilaci prvků různých útvarů ve většinovém hovorovém standardu.

(ii) V době B. Havránka a J. Běliče se tvary OČ přijímaly do kodifikace po malých krocích, jako bylo uznání spisovné (třeba jen hovorové, z hlediska stylistiky) platnosti tvarů jako *můžu, moct, bez něj, zavři ho (okno)* aj. V takových malých krocích dnes zřejmě pokračovat nelze, ale jde o to, jaký má být další postup; možným řešením této mimořádně naléhavé otázky je právě zmíněný návrh v co nejširší míře přejít od černobíle kodifikované spisovnosti k širšímu pojmu standardu (s přechodným pásmem tvarů „do standardu pronikajících“). Jazyk nechceme „nechat“ zvěři (divoké ani domácí), ale těm, kterým od přírody patří, jeho nositelům, mluvčím, kteří ho získali od svých rodičů a předků, užívají ho a tím udržují, rozvíjejí a obměňují, vládnu jí. Nepotřebují tolik oprávců a pečovatелů, ale **informaci** o skutečném úzu.

6. Tvoření slov zpracoval se svou metodologickou důsledností a s detailním poznáním Dokulil (1962, 1994); jiný pohled, spojený s výzkumem významové vágnosti a víceznačnosti odvozenin, přinesl Štekauer (2005). Další příspěvky se týkají otázek hranic mezi odvozováním a tvaroslovím v takových oblastech, jako je tvoření slovesných adjektiv a substantiv (u těch jde i o hranice mezi Kuryłowiczovou syntaktickou a lexikální derivací), (k tomu viz Kolářová, 2006), nebo stupňování adjektiv (Karlík – Hladká, 2004, Panevová, 2006).

7. Pohledu na sdělovací proces, tj. na fungování jazykového systému v komunikaci se v klasickém Kroužku věnoval zejména B. Havránek. Skalička (1937) psal o lingvistice *parole* a později se textové lingvistice, stylistice a výstavbě promluvy (diskurzu) věnovali především K. Hausenblas, F. Daneš, J. Kořenský, S. Čmejková a další; k jejich výsledkům i k jiným aspektům těchto otázek viz i Sgall (1994). V této oblasti se ovšem víc než jinde uplatňují faktory podmíněné subjektivně; i tady už

⁹ V naší postpuristické situaci nepřekvapuje, že se dosud ozývají hlasy přesvědčené, že hlavní úlohou „strážců chrámu“ (jak je nazval P. Ouředník) není úzus zkoumat a popisovat, ale mluvíci za nejrůznější skutečné nebo domnělé poklesky napomínat. Upozorňování na výsledky dlouholetého výzkumu běžné mluvy se pak zdá nepatřičné, zjišťují se i nepodstatné prořešky jeho propagátorů a dává se přednost dalšímu sbírání hlasů odborníků vychovaných ve stále ještě přítomném (i když popíraném) duchu preskripcce (nedávno např. Borovská a Klímová, 2006–07).

existují přístupy usilující o formulaci objektivně porovnatelných zjištění, týkající se zejména hierarchie prvků společné zásoby znalostí v promluvě, viz Hajičová ad. (1981, 1987, s. 205–208).

Závěrem můžeme konstatovat, že i při různosti názorů jak na jednotlivé problémy, tak na obecné přístupy je zřejmé, že je dnes živá řada podnětů, které Kroužek přinesl nebo zdůraznil. Je proč na ně i nadále aktivně navazovat a je to důležité pro zvýraznění pozic české teoretické lingvistiky v dnešních podmínkách.

Literatura

- Battistella, E. (1995): Jakobson and Chomsky on markedness. *Prague Linguistic Circle Papers* 1, Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, s. 55–72.
- Borovská, H. – Klímová, K. (2006–2007): Má spisovná čeština potíže? *Český jazyk a literatura* 57, s. 19–26.
- Čechová, M. (2003–2004): *Dynamika a relativnost spisovnosti a stylovosti*. ČJL 54, s. 163–169.
- Čermák, Fr. (1982): *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha, Univerzita Karlova.
- Čermák, Fr. (1994): *Idiomatics*. In: Luelsdorff (1994), s. 185–195.
- Čermák, Fr. – Sgall, P. – Vybíral, P. (2005): Od školské spisovnosti ke standardní češtině. *SaS* 66, s. 103–115.
- Čermák, Fr. – Sgall, P. – Vybíral, P. (2006): K diskusi o standardní a „spisovné“ češtině. *SaS* 67, s. 267–282.
- Daneš, Fr. (1957): *Intonace a věta ve spisovné češtině*. Praha, NČSAV.
- Daneš, Fr. (1974): Functional sentence perspective and the organization of the text. In: Fr. Daneš (red.), *Papers on functional sentence perspective*. Praha, Academia, s. 106–128.
- Daneš, Fr. (2005): Úvahy o Mathesiově pojetí vědy, jazyka a gramatiky. *SaS* 66, s. 83–97.
- Daneš, Fr. – Hlavsa, Z. ad. (1981): *Větné vzorce v češtině*. Praha, Academia.
- Dokulil, M. (1958): K otázce morfoloických protikladů. *SaS* 19, s. 81–103.
- Dokulil, M. (1962): *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*. Praha, NČSAV.
- Dokulil, M. (1994): *The Prague School's theoretical and methodological contribution to "word formation" (derivology)*. In: Luelsdorff (1994), s. 123–161.
- Dokulil, M. (1997): *Obsah – výraz – význam I. Výbor z lingvistického díla Miloše Dokulila*. Praha, Filozofická fakulta UK.
- Dokulil, M. – Daneš, Fr. (1958): K tzv. významové a mluvnické stavbě věty. In: *O vědeckém poznání soudobých jazyků*. Prague, Academia, s. 231–246. Přetištěno v: Dokulil (1997), s. 209–223. Přeloženo (s nepodstatným zkrácením) jako On